

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FUQAROLIK SUDLARI AMALIYOTIDA
MEROS TAQSIMLASHNING AKTUAL MASALALARI**

Bekzod Gadoyev –

*Toshkent shahar Fuqarolik ishlar
bo‘yicha Uchtepa tumanlararo
sudi sudyasi*

Annotasiya. Maqolada fuqarolik sudlarida meros taqsimlashning aktual jihatlari, meros taqsimotining mexanizmlari, fuqarolik sudlarida meros taqsimotini mazmunan hal qilish jarayonida milliy huquq tizimidagi mavjud sud amaliyoti tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Fuqarolik kodeksi, fuqarolik qonunchiligida meros, vasiyat, qonuniy merosxo‘rlik, tamoyillar, adolat, tenglik, shaxsning ixtiyori, oilaviy munosabatlarni muhofaza qilish, merosni baholash, mulkni baholash, qarzlarni aniqlash, merosxo‘rlar o‘rtasidagi nizolarni hal qilish, fuqarolik sudlarida shaffoflik va adolat prinsiplari, oilaviy va ijtimoiy barqarorlik, professional maslahat.

Meros masalalari har bir jamiyatda fuqarolik huquqining ajralmas qismi hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasida meros munosabatlari Fuqarolik kodeksi va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar orqali tartibga solingan. Merosni taqsimlash jarayoni nafaqat iqtisodiy manfaatlarni, balki oilaviy munosabatlar, shaxslararo adolat va jamiyatdagi barqarorlikni ta‘minlashga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, fuqarolik sudlarida meros taqsimlash masalalari nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Ma‘lumki, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining tegishli moddalarida “Har bir shaxs mulkdor bo‘lishga haqli. Bank operatsiyalarining omonatlarning va hisobvaroqlarning sir tutilishi, shuningdek meros huquqi qonun bilan kafolatlanadi”¹. Asosiy qonunda berilgan talablardan kelib chiqib aytamizki, meros masalasi konstitutsiyaviy huquqiy asoslantirilgan.

Fuqarolik sudlarida meros taqsimlashning aktual masalalarini yoritishning asosiy maqsadi – fuqarolik sudlarida meros taqsimlash bo‘yicha yuzaga keladigan muammolarni tahlil qilish, O‘zbekiston qonunchiligi asosida ularni hal qilish mexanizmlarini aniqlash va fuqarolarning huquqlarini samarali himoya qilish tizimini takomillashtirish yo‘llarini ko‘rsatishdir. Shu bilan birga maqolada nazariy va amaliy masalalar o‘zaro bog‘lanadi va meros munosabatlarining fuqarolik sudlaridagi real amaliyoti ko‘rib chiqiladi.

¹ O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T., 2023-yil. Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi 01.05.2023 y., 03/23/837/0241-son

Dastlab meros tushunchasi va huquqiy asoslari nima degan savol kun tartibiga chiqadi. Fuqarolik qonunchiligida meros – bu shaxsning vafotidan so‘ng uning mulkini belgilangan tartibda merosxo‘rlarga o‘tkazish tizimi sifatida ta’riflanadi. O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining tegishli moddalari merosni ikki asosiy yo‘l bilan taqsimlashni belgilaydi. **Birinchisi**, shaxsning vasiyat qilish orqali meros qoldirishi, **ikkinchisi** esa qonuniy merosxo‘rlik asosida meros taqsimlashdir. Oxford universiteti tadqiqotlarida masalaga oid shunday fikr beriladi: “Meros bo‘yicha nizolar ko‘pincha vasiyatnoma hujjatlaridagi noaniqliklar va birgalikda egalikdagi mulkni taqsimlash bo‘yicha qonun hujjatlarida aniq ko‘rsatmalar yo‘qligi sababli yuzaga keladi”².

Mazkur masala boshqa bir manbada quyidagicha beriladi: “Fuqarolik huquqi yurisdiksiyasidagi sudlar ko‘pincha qonuniy meros ulushlarini merosxo‘rlar o‘rtasida teng huquqli mulohazalar bilan muvozanatlashda qiyinchiliklarga duch kelishadi”³. Har ikkala holatda ham fuqarolik huquqining muhim jabhasi hisoblangan meros huquqi instituti asoslari berilgan.

Vasiyat orqali meros qoldirish imkoniyati shaxsning erkin ixtiyorini ta’minlaydi, biroq u qonunchilik normalariga zid bo‘lmasligi shart. Shu nuqtai nazardan, vasiyat merosni adolatli va shaffof tarzda taqsimlashning muhim vositasidir. Qonuniy merosxo‘rlik esa Fuqarolik kodeksida belgilangan tartibga muvofiq amalga oshiriladi. Qonuniy merosxo‘rlar birinchi navbatda oila a’zolaridan iborat bo‘lib, farzandlar, ota-ona, turmush o‘rtog‘i kiradi. Ikkinchi navbat merosxo‘rlari esa qarindoshlar va boshqa belgilangan shaxslardir.

O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksida: “Vorilik vasiyat va qonun bo‘yicha amalga oshiriladi. Qonun bo‘yicha vorilik vasiyat mavjud bo‘lmasa yohud butun merosning taqdirini belgilamasa, shuningdek ushbu Kodeksda belgilangan boshqa hollarda amalga oshiriladi”⁴ – deb ta’kid etilgan.

Meros masalasida ustoz Sh.Rahmonqulovning fikrlariga qarasa shunday ma’lumot beriladi: “O‘zbekistonda merosga oid nizolar ko‘pincha vasiyatnoma yo‘qligi va aholining huquqiy savodxonligi yetarli emasligi tufayli kelib chiqadi”⁵. Rostdan meros masalasi huquqiy ong va huquqiy madaniyat bilan bevosita bog‘liq.

Meros munosabatlarini tartibga soluvchi asosiy tamoyillar orasida adolat, tenglik, shaxsning ixtiyori va oilaviy munosabatlarni muhofaza qilish o‘rin oladi. Adolat tamoyili merosxo‘rlar o‘rtasida taqsimotning teng va qonuniy bo‘lishini ta’minlaydi, shaxsning ixtiyori esa vasiyat orqali meros qoldirish imkonini beradi.

² John H. Langbein. Comparative Probate Law, Oxford University Press, 2012, p. 145

³ Kenneth G. C. Reid, Marius J. de Waal, Reinhard Zimmermann. Comparative Succession Law, Vol. II, Oxford University Press, 2015, p. 89.

⁴ O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1996 y., 11-12-son, 03/22/775/0477-son; 04.11.2022 y., 03/22/800/0990-son; 16.11.2023 y., 03/23/878/0852-son

⁵ Sh.Rahmonqulov. O‘zbekiston Respublikasi fuqarolik huquqi, Toshkent, 2012, 355-bet.

Oilaviy munosabatlar muhofazasi esa merosning adolatli taqsimlanishi orqali oiladagi nizolarni kamaytirishga xizmat qiladi. Huquqshunos olim Suxanovning fikricha, “Sud amaliyoti shuni ko‘rsatadiki, meros nizolarining asosiy muammolari meros mulkning tarkibini aniqlash va merosxo‘rlar doirasini belgilashdan iborat”⁶.

Davlatimiz yurisdiksiya talablariga ko‘ra, meros fuqarolik sudlarida hal qilinishi tufayli fuqarolik sudlarining roli muhim. Fuqarolik sudlari merosni taqsimlash bo‘yicha nizolarni hal qilishda asosiy organ hisoblanadi. Sudning vazifalari meros tarkibini aniqlash, merosxo‘rlar doirasini belgilash, ulushlarni taqsimlash va nizolar yuzaga kelganda vositachilik qilishdan iborat. Sud amaliyotida meros taqsimlash ko‘pincha quyidagi holatlar bilan bog‘liq: merosxorning vasiyat qilmaganligi, mulkning hujjatlashtirilmaganligi, qarindoshlar o‘rtasida nizolar mavjudligi, qarzlilar va majburiyatlar mavjudligi va boshqalar.

Qo‘shni Qozog‘istonda meros masalasida shunday ma‘lumot beriladi: “Qozog‘iston Respublikasi sud amaliyotida merosni bo‘lish masalalari ko‘pincha merosni qabul qilish faktini isbotlash bilan bog‘liq”⁷ – deb yoziladi.

Sud merosni taqsimlashda mulkni baholash, qarzlarni aniqlash va merosxo‘rlar o‘rtasidagi nizolarni hal qilishni nazarda tutadi. Shu bilan birga, sud amaliyoti shaffof va adolatli qarorlar qabul qilishni ta‘minlashga qaratilgan. Sudning qarori meros taqsimlash jarayonini qonuniy, tartibli va adolatli amalga oshirishga xizmat qiladi. Fuqarolik sudlari nizolarni sulh yo‘li bilan hal qilishga ham harakat qiladi, bu esa oilaviy va ijtimoiy barqarorlikni saqlashga yordam beradi.

Fuqarolik sudlarida meros taqsimlashning nazariy masalalari ham mavjud. Nazariy jihatdan meros taqsimlash bir necha asosiy tamoyillarga asoslanadi. Adolat va tenglik tamoyili merosxo‘rlar o‘rtasida ulushlarning teng va qonuniy bo‘lishini ta‘minlaydi. Shaxsning erkin ixtiyori vasiyat orqali meros qoldirish imkoniyatini beradi. Oilaviy munosabatlarni muhofaza qilish esa merosning adolatli taqsimlanishi orqali oiladagi nizolarni kamaytirishga xizmat qiladi. Huquqiy aniqlik tamoyili esa merosni taqsimlash tartibining aniq va qonuniy asoslangan bo‘lishini ta‘minlaydi. Odatda merosxo‘rlarning ko‘pligi ham sud jarayonida katta chigalliklarni keltirib chiqaradi. William Elliott Butler bu bo‘yicha: “Ko‘p merosxo‘rlar tufayli mulklarning parchalanishi, ayniqsa postsovet huquqiy tizimlarida sud tartib-taomillarini sezilarli darajada murakkablashtirishi mumkin”⁸.

Mavzuning nazariy jihatdan dolzarb masalalardan biri – meros tarkibidagi mol-mulk va qarzlarning qiymatini aniqlash. Bu masala amaliyotda sud qarorlarini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mol-mulk turli shakllarda bo‘lishi mumkin: ko‘chmas mulk, qimmatli qog‘ozlar, bank hisobidagi mablag‘lar va boshqa aktivlar.

⁶ Е.А.Суханов. Гражданское право: Учебник, Том 3, Москва: Волтерс Клувер, 2016, стр. 412.

⁷ А.Г.Диденко. Гражданское право Республики Казахстан, Алматы, 2018, стр. 278.

⁸ William Elliott Butler. Civil Law in Russia, Oxford University Press, 2009, p. 233.

Shu sababli meros taqsimlash jarayoni ilmiy va huquqiy asoslangan metodikani talab qiladi.

Meros taqsimlash nazariyasida merosni rejalashtirish va huquqiy himoya qilish muhim masala hisoblanadi. Fuqarolar o'z mulkini to'g'ri hujjatlashtirish orqali meros taqsimlashda nizolarni oldini olishi mumkin. Shu bilan birga, vasiyat tuzishda advokatlar bilan maslahatlashish sud amaliyotida nizolarni kamaytiradi. Nazariy jihatdan meros taqsimlash oilaviy barqarorlikni saqlash, huquqiy aniqlikni ta'minlash va shaxsning huquqiy erkinligini himoya qilish bilan chambarchas bog'liq.

Fuqarolik sudlarida meros taqsimlashning aktual masalalari mavzusida ham tadqiqotlar qilish kerak. Amaliy jihatdan, fuqarolik sudlarida meros taqsimlash bir qator qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Mulkni baholashdagi muammolar meros tarkibidagi aktivlarning real qiymatini aniqlashda yuzaga keladi. Mol-mulk ko'chmas va ko'chma aktivlar, pullik mablag'lar, qimmatbaho qog'ozlar va boshqa shakllarda bo'lishi mumkin. Shu sababli merosni baholashda professional ekspertiza talab etiladi.

Qarzdorlik masalalari meros tarkibidagi qarzlarni va majburiyatlarni aniqlash va taqsimlashda dolzarb ahamiyatga ega. Merosxo'rlar o'rtasida nizolar ko'pincha qarzlarni bo'yicha yuzaga keladi. Shu nuqtai nazardan, sud qarori har bir merosxo'rning moliyaviy manfaatlarini adolatli ta'minlashi kerak.

Merosxo'rlar o'rtasidagi nizolar ham amaliy jihatdan dolzarbdir. Oila a'zolari va qarindoshlar o'rtasida meros ulushi masalasida nizolar ko'pincha sudga kelib tushadi. Shu bilan birga, vasiyatning qonuniyligi muhim omil hisoblanadi. Vasiyat qonun talablariga javob berishi shart, aks holda sud uni bekor qilishi mumkin. Fuqarolik sudlari amaliyotida meros bo'yicha qarorlar shaffof va adolatli bo'lishi zarur.

Merosni taqsimlashda amaliyotdagi yana bir muhim jihat – nizolarni sulh yo'li bilan hal qilish. Sudlar nizolarni kelishuv orqali hal qilishni rag'batlantiradi, bu esa oilaviy va ijtimoiy barqarorlikni saqlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, amaliyotda mulkni baholash, qarzlarni aniqlash va merosxo'rlar o'rtasidagi nizolarni hal qilishning aniq tartibi ishlab chiqilgan.

Meros masalasidan O'zbekiston Respublikasi qonunchiligidagi me'yorlar berilgan. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi meros taqsimlashni aniq tartibga soladi. Fuqarolik kodeksining tegishli moddalarida merosxo'rlar doirasi, meros turi va taqsimlash tartibi, vasiyat tartibi va sud tartibi ko'rsatilgan. Shu bilan birga, sud amaliyotida sudlararo qarorlar meros taqsimlashning yagona prinsiplarini shakllantiradi va nizolarni hal qilishda yo'l-yo'riq sifatida xizmat qiladi.

Meros taqsimlashda dolzarb amaliy masalalar ko'pincha mulkni baholash, qarzdorlikni aniqlash va nizolarni hal qilish bilan bog'liq. Shu sababli qonunchilikning aniq normalari va sud amaliyoti o'rtasidagi muvofiqlik muhimdir. O'zbekiston qonunchiligida meros taqsimlash tartibi aniq belgilangan bo'lsa-da, amaliyotda yuzaga keladigan nizolarni hal qilishda sudlar shaffoflik va adolat prinsiplariga amal qiladi.

Fuqarolik sudlarida meros taqsimlashning aktual masalalari mavzusini ilmiy-analitik tahlil qilish ham kerak. Nazariy va amaliy jihatlarni birlashtirish orqali meros taqsimlash tizimining samaradorligini tahlil qilish mumkin. Meros taqsimlash jarayoni nafaqat moliyaviy, balki ijtimoiy masalalarni ham hal qiladi. Fuqarolik sudlarining roli meros bo'yicha nizolarni qonuniy asosda hal qilish va huquqlarni himoya qilishdan iborat. Vasiyat va qonuniy merosxo'rlik bir-birini to'ldiradi, bu esa adolatni ta'minlash imkonini beradi. Mulkning qiymati va qarzlarning mavjudligi meros taqsimlashdagi asosiy qiyinchiliklardandir.

Amaliyot ko'rsatadiki, nizolarni oldini olish uchun fuqarolar o'z mulkini huquqiy jihatdan to'g'ri hujjatlashtirishi va merosni taqsimotini rejalashtirishda professional maslahat olishi zarur. Shu bilan birga, sud amaliyotida nizolarni kelishuv yo'li bilan hal qilish imkoniyatlarini kengaytirish oilaviy va ijtimoiy barqarorlikni oshiradi.

Fuqarolik sudlarida meros taqsimlashning aktual masalalari mavzusida shunday xulosa qilsa bo'ladi. Fuqarolik sudlarida meros taqsimlashning nazariy va amaliy masalalari O'zbekiston qonunchiligi va amaliyoti bilan chambarchas bog'liq. Nazariy jihatdan meros adolat va tenglik tamoyillariga asoslanadi, amaliy jihatdan esa sudlar nizolarni hal qilish va huquqlarni himoya qilish vazifasini bajaradi. O'zbekiston Respublikasida merosni taqsimlash tartibi aniq belgilangan bo'lsa-da, amaliyotda mulkni baholash, qarzlarni aniqlash va merosxo'rlar o'rtasidagi nizolarni hal qilish masalalari dolzarbdir.

Kelgusida merosni taqsimlashda istiqbolli yo'nalishlar orasida mulkni elektron ro'yxatga olish, fuqarolarni huquqiy ongini oshirish va sud amaliyotida vositachilik institutini kuchaytirish bor. Shu tarzda fuqarolik sudlarida meros taqsimlash tizimi nafaqat huquqiy, balki ijtimoiy masalalarni hal qiladigan murakkab jarayon bo'lib, uning samarali ishlashi huquqiy aniqlik va oilaviy adolatni ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T., 2023-yil. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi 01.05.2023 y., 03/23/837/0241-son
2. John H. Langbein. Comparative Probate Law, Oxford University Press, 2012, p. 145
3. Kenneth G.C. Reid, Marius J. de Waal, Reinhard Zimmermann. Comparative Succession Law, Vol. II, Oxford University Press, 2015, p. 89.
4. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1996 y., 11-12-son, 03/22/775/0477-son; 04.11.2022 y., 03/22/800/0990-son; 16.11.2023 y., 03/23/878/0852-son
5. Sh.Rahmonqulov. O'zbekiston Respublikasi fuqarolik huquqi, Toshkent, 2012, 355-bet.

6. Е.А.Суханов. Гражданское право: Учебник, Том 3, Москва: Волтерс Клувер, 2016, стр. 412.
7. А.Г.Диденко. Гражданское право Республики Казахстан, Алматы, 2018, стр. 278.
8. William Elliott Butler. Civil Law in Russia, Oxford University Press, 2009, p. 233.

